

Већ је на неколико места било подвучено да је током времена нестао највећи број цркава брвнара, да су неке од њих замењене новијим брвнарама или зиданим храмовима, или обрнуто, да су наместо ранијих зиданих цркава подизане дрвене, па су и оне пропадале и нестајале. Узрок овим уништењима можемо тражити на два странама. Он је природан или вештачки — односно присиљан.

Природни чиниоци, везани за трошност и непостојаност употребљене грађе, утицали су да овакве дрвене грађевине брзо ишчезну. Уверили смо се на сачуваним примерцима да им је век кратак, да не доживљују ни под најидеалнијим условима двеста година. А што се за извесне цркве говори да потичу још из средњег века или што се за неке сматра да су бар неколико стотина година старе, то ни у ком случају нису ове исте дрвене грађевине које имамо пред очима већ друге, подигнуте на истим темељима или чак само на истом месту и у непосредној близини ранијих цркава. Из тих разлога народ их сматра веома старим, приписујући данашњој грађевини и године ранијих цркава. Тако, на пример, Рачани држе да је у данашњој гробљанској цркви крштен Карађорђе, иако је то било много пре 1827. године, када је данашња црква подигнута на месту раније.

Говорећи о црквама и манастирима, Вук у свом Рјечнику, под „намастир“, између осталог пише и ово: „Околни се народ старао и за поправљање намастира, н.п. кад је требало намастир понављати или код њега што градити, једни су људи грађу сјек'ли, једни вукли, једни давали што за храну мајсторима, а сви заједно старали се да саставе новце што ће се мајсторима платити”.⁸⁰ То су у ствари црквене и манастирске мобе каквих је свакако морало бити и за цркве брвнаре, јер су ове биле још у јачој мери везане за становништво појединих насеља.⁸¹ И данас, приликом многих радова на обнови преосталих цркава брвнара, нарад добровољно у томе учествује. Црквене општине сакупљају прилоге у новцу или грађи, а поједина предузећа и народни одбори помажу ову акцију својим уделом.⁸²

Покаткада из материјалних разлога, а већином из неразумевања и нехата,

запуштане су и пропадале многе цркве, поготову тамо где су подизане нове. И баш зато што су се средином прошлога столећа побољшале прилике у Србији, престала је и потреба за даљим грађењем цркава брвнара. Ницали су на све стране већи и богатији храмови масивне конструкције, али више као занатски производи, без много урођене љубави према уметности код градитеља таквих храмова.

Прекривене маховином, старе, већим делом иструлиле и нахерене брвнаре остале су да животаре поред нових цркава. Оне су често запуштене, препуштене судбини, тако да и даље пропадају пред нашим очима, као што је случај са црквама у Брезни, Глоговици и Прањанима⁶³ (сл. 15).

Што се пак тиче *вештачких чинилаца*, који су на присиљан начин проузроковали потпуно уништење цркава брвнара, они су се углавном испољавали у виду различитих непријатељских подухвата, већивом намерно подметнутих пожарима, што је обично имало за последицу рушење. То су обично чинили Турци приликом својих одмазда, када је народ био принуђен да бежи у шуму и планину, напуштају и своја огњишта. Јасно, је да том приликом, поред домова, нису паљене самодрвене, већ и друге трошне, па и камене цркве. Код ових последњих горели су углавном дрвени делови, док су им зидови ипак остајали, иако већим делом оштећени. Код дрвених, бондручних или од плетера и ћерпича сачињених црквица, то није могао бити случај.

Оваква су уништења вршена и у више наврата покаткада и без икаквих непосредних повода и нарочитих узрока, али обично као последица већих народних покрјета за време сеоба XVI—XVIII века и приликом угушивања народних побуна, каквих је било првенствено крајем XVIII и почетком XIX века, за време Кочине крајине и Карађорђевог устанка. За ове догађаје имамо највише писаних доказа и сачуваних народних предања. Чак и приликом турских продора преко Саве и Дунава чињена су слична недела још у XVI и XVII веку. У свежој су успомени и најновија уништења из два последња рата.

Из архивских података које је објавио Радојслав Грујић сазнајемо, на при-

15. Брезна: Остаци цркве — »Brezna«: Restes de l'église.

мер, да је 1734. године у Кумодражу, крај Београда, постојала црква брвнара, коју су Турци приликом поновног освајања Београда 1690. године „зажегли“, заједно са хајдуцима који су у њу „от Турков убежали“, те је „огњем окончана и ва неи аидуци погорјели“.⁸⁴

Непуних сто година доцније, 1825. године, Јоаким Вујић бележи стање у коме су цркве затечене после другог устанка, утврђујући поновне штете нанесене од стране Турака. За многе је речено да су их „Турци били уништили“, запалили и порушили после Карађорђевог пада (Богатић, Глоговац, Засавица).⁸⁵ У Сибници су цркву брвнара „Турци три пут палили и до основица рушили“. Занимљиво је и казивање кмета из Бранковине, Дамјана Марковича, да је њихова „црква за његовог живота седам пута горела и паки от плетера направљена била“.⁸⁶ Мноштво очуваних или од кнеза Милоша обновљених цркава брвнара време је доцније потпуно збрисало из различитих узрока. У Вреоцима, на пример, четири цркве рд дрвета смењивале су једна другу.

У првом и другом светском рату, настављено је саорштећивањем и уништавањем извесног броја цркава брвнара (Врба).⁸⁷ За време последњег рата запаљена је и потпуно уништена црква у Гунцатима У Срему су на тај начин нестале и последње цркве ове врсте, уништене од аустријске војске 1914. године у Купинову и Јарку приликом повлачења Срба, а 1944. године од усташа у Витановцима.

Дешавало се да је такође стара и оронула црква намерно рушена да би се на истим темељима подигла нова. То је учињено у Мојсињу 1930. године, а да и не помињемо случајеве из даље прошлости.

Наводимо занимљив случај, на који смо редовно наилазили приликом пре покривања кровова, да нико од сељака није желео да откупи, па чак ни да узме уклоњену стару шиндру и друге неисправне шашовце и греде, иако би та стара и сува грађа добро горела.⁸⁸ Изузетно, било је обрнутих случајева, баш код цркава брвнара, у Сиколу на пример, 1908. године, да је нова црква саидана од новца добијеног од продаје грађе са старе. Други је пример из Вреоца, где је свештеник о свом трошку набавио грађу, али услед тога што до подизања цркве није ни дошло, он је пред своју смрт, 1841. године, уз малу цену уступио сву грађу парохијанима, који су је разнели, а затим од истог материјала начинили трибину кнезу Михајлу приликом његовог доласка у Вреоце. У Уровицама је 1906. године преостали употребљиви грађевински материјал од срушене старе цркве коришћен приликом подизања црквене канцеларије. Јединствен пример да парохијска дрвена црква буде продата (1895. г.) и да постане приватно власништво браће Поповића (јер је на црквеном земљишту сахрањен њихов дед, парохијски свештеник), представља капела у Прахову, већ напуштена и склона паду.⁸⁹

МАЈСТОРИ ДРВОДЕЉЕ И ДРУГЕ ЗАНАТЛИЈЕ

Код Словена је појам „храм“ првобитно означавао *кућу*, а тек доцније *богомолу*.⁹⁰ Па и цркву брвнара, која се тако мало разликује од обичне куће, граде исти мајстори који подижу брвнаре за становање.

Домаће дрводеље

Говорећи о народним обичајима, Тихомир Ђорђевић подвлачи чињеницу да народ за време Турака сам почиње да води бригу о покојем заосталом манастиру или цркви. У овим оскудним време-

нима народ је и сам подизао цркве, првенствено брвнаре и оне од слабије грађе,⁹¹ као што је то чинио и у најстарије доба када није било ни поделе рада, а камоли јасно издвојених заната. Чак и доцније, у обновљеној Србији, сељаци знају да праве различите предмете потребне за кућу, бележи путописац Пирх 1829. године.⁹³ Хомољци све сами израђују — од најмањег предмета па до целе куће од брвана.⁹⁴

Црква није, као кућа, припадала само једној породици. За цркву је радило цело село, и сваки је у границама својих могућности доприносио њеном угледу.